

„Nebyla snad v prvních desetiletích našeho století v české literatuře osobnost tak nenáviděná a odmítaná nastupující levičáckou uměleckou avantgardou jako A. Procházka.“ Foto z r. 1923, necelé dva roky před smrtí...

Autor: Karel Veliký

U příležitosti výročí jeho narození vyzdvihujeme z hlubin zapomnění „principiální projevy a protesty proti věcem, které šly jinak: nezměnily-li jich, aspoň theoreticky stojí dosud proti nim.“ (*Na okraj doby*, 1919)

Před sto třiceti lety šel Arnošt Procházka cestou, kterou sami už také známe. V devadesátých letech coby mladý muž směle s *Moderní revue* otevíral zapařená okénka české vyhlídky: zejména do Francie, ale i jinač do Evropy, jak severní, tak i jižní. Zato pražské Němce a Židy, dávající městu ráz, po němž se zdejší „pravňukům“ tzv. českých realistů a humanistů tolik stýská, rád neměl („samá němčina, ze všech koutův a skulin vylézala, rozpínala se, hlučela a hulákala, vyšklebovala se a zpíjela“). Patřil k těm vybraným „krasoduchům“, kteří – jak kdosi napsal – „znali verše kdejakého druhořadého francouzského básníka, ale o svém německy píšícím sousedu z vedlejší ulice nechtěli vědět nic“. Jako takový po Velké válce přivítal vznik Československé republiky slibující potlačení dosud převládajícího žido-německého živlu a jeho sebevědomého (z českého pohledu pak nestoudně drzého) vlivu. V tomto smyslu se Procházka, jinak vlastně jeden z prvních novodobých českých zástupců nadnárodní *république des lettres*, stal nacionalistou. Avšak vznik republiky přinášel též demokratizaci, tj. „vládu davů“, po ruské říjnové revoluci navíc hodně bolševizovaných. (Zde je na místě připomenout, že celá ideologie naší I. republiky vycházela z revoluce francouzské: z jejího nacionalismu, demokratismu, socialismu a pokrokářství, neboť všechny tyto proudy v ní již byly zastoupeny; poválečná česká politická reprezentace se bez výjimky shodla na **pokrokářství** a, s výjimkou anarchizující krajní levice („tito anarchisté jsou také – té hanby! – sluhové každého cizáka“), rovněž na nacionalismu; na pravici a levici ji dělila „pouze“ otázka rychlosti „pokroků“ demokratizace a socializace.)

V roce 1918 již padesátiletý, charakterově i světonázorově přísně vyhraněný Procházka, jenž

dosavadní život prožil v „císařsko-královské monarchii“, ve „slonovinové věži“ své literárně-umělecké revue, hluboce spjatý s předválečnými slohy a módami belle époque, espritem „přelomu století“, skeptik rodem, udržující si od společenských pohybů vždy jistý „pathos distance“, začal v novém státě na stránkách obnovené (za války vyšlo jen pár čísel) Moderní revue poprvé komentovat (a pranýřovat) i politické dění. Cílem následujících ukázek je nejen vynést tyto výklady a kritiky z antikvárních knih opět trochu na světlo, ale přimět jejich čtenáře i k hledání paralel mezi generacemi zasaženými historickými přelomy let 1918, 1938, 1948, 1968 a především (jelikož nejživějším) 1989. Neboť další velký zlom je už zjevně za humny, přičemž i ten napájí a porodí matice výše uvedených proudů: rovnostářství, nyní v podobě nivelizace bez hranic a omezení, vyjma cifr určitých bankovních účtů...

K EGALITÁŘSTVÍ

Opravdu, jenom trochu, trošičku duchově čistý člověk by se měl vystříhati dneska ještě mluvit jako o vážné věci a vážném poznatku o naprosté a přirozené rovnosti lidí a všeho lidstva, – tedy o něčem, co všechen život sám popírá, co usvědčují z klamu všechny lidské kony a děje samy, co vyvrací všechno povědomé dění od pravěku po dnešek, čemu je přímo hmatatelným výsměchem všechna denní skutečnost a zkušenost. Ale ovšem, čím obšírnější a nehoráznější fantastická smyšlenost, tím více lidí a hejlů se na ni nachytá. Přemílají a přežvykují ji jako skot svou trávu a své seno, točí se v kole a nedostávají se z místa jako ovce, stížená motolicí.

(...)

Zatím je tedy „Chrám Lidstva“ je chimaerický přelud, jako je „lidstvo“ pojem abstraktní, nikoli věc konkrétní: není-li psychické, citové jednoty, není-li fyziologické stejnosti mezi národy, tím méně jest jí mezi plemy. A jest ovšem tím méně jednotu duchovní a kulturní. Co je mi společného s primitivním černochem africkým kromě nejrudimentárnější živočišnosti? Ani s civilizovaným černochem africkým se neshodnu, nemohu shodnout, poněvadž jeho mozkový nervový organismus se liší od mého... Rasy nejsou pověrou, ani libovůlí nebo strašáky na malé děti, ale holou a naléhavou skutečností, které nelze oddisputovati, ani smazati jako křídový nápis na školní tabuli. Jsme všichni stejně lidé a všichni přece různí. Jednoty nebylo a bohdá nebude – byla by to smrtelná jednotvárnost na světě!

JEHO VELIČENSTVO MASARYK

Dějiny, události mají mnohdy svou ironii: u nás inkarnuje osvobození právě muž, jehož všechna činnost předválečná byla proti každému pomyšlení na samostatnost, na revoluční rozmach. Takové „romantice“ nebyl přístup... Razil pojem „malého národa“, ne ve smyslu číselném, hmotném, vida, že v Evropě je tolik národů ještě menších a přece ve vlastních volných státech, – ale ve smyslu moci, vůle, možnosti a síly, – národ malý morálně i volně, aby odtud dedukoval jeho neschopnost, nedostatečnost, aby žil ve vlastním státě. To bylo zcela v duchu jeho politického „realismu“...

(...)

[A] Jeho pozitivismus přes všechny duševní allury a všechno náboženské hloubání je v jádře materialistický, jakž ani jinak být nemůže, poněvadž všechn positivismus je racionalistický, učenecský, závislý na našich pěti smyslech a cizí každé citovosti a opravdové transcendenci. I proto máme v Republice volební řád, jenž každému dává stejně, proto máme proporcionelní zastoupení, aby každá partajní veš došla výrazu...

(...)

Je skorem dojemně zábavné, jak zrovna naši nepatentovanější a nejradikálnější republikáni jsou tolik prosáklí v své podstatě starým, tisíciletým českým cítěním monarchickým, že si ukrutně pletou prezidenta Republiky s Králem, že v něm stále vidí nedotčitelného a nekritisovatelného panovníka, ne pouhého nejvyššího, voleného a dočasného představitele státu: odtud jejich slepá (někdy ovšem i jenom předstíraná) poslušnost a druhdy přímo servilnost k němu jako „majetníku“ veškeré obce pospolité. Theorie pana presidenta Republiky se přijímají dnes nejenom bez kritiky, ale stávají se praxí vládní a úřední. Nechci popíratí jejich ušlechtilosti, ale nemohu nevidět jejich neblahých účinků ve věcech národních v přítomném čase.

NAD PANOVNÍKOVOU ENCYKLOPEDIÍ A „URČITÝMI VLIVY“, VYSTIŽITELNÝMI SLOVEM „HRAD“

Jaký humanitně mezinárodní duch bude z ní obluzovat národ! sváděti jej na scestí „realistické objektivit“ a malodušnosti... Evangelium humanitní spravedlnosti, neblahé jako každá nauka vždy dbající více blaha cizího nežli vlastního, učící v podstatě passivitě proti nepříteli, usilující jen a jen o cestu smírnou... Po prvním převratovém rozmachu národa českého, kdy v Praze s habsburskými orly zmizely i německé nápisy, kdy se vojensky obsazovalo pohraničí českých zemí a Slovensko, kde slovenský lid aspoň drobtlem odplatil Židům jejich drzou zpupnost a surový útlak, kde se němečtí úředníci horlivě a kvapně začali učit češtině, rychle vlny národního sebevědomí českého opadly... Realistická humanita a socialistická internacionála vedraly se do popředí a má-li někdy jejich „holubičí nátura“ potřebu trochu se vybouřiti, zchladí si záhu na českých lidech jiného smýšlení, najmě na nacionálech, kterým laje do chauvinistů...

O LIDU, NÁRODU, TŘÍDNÍ DIKTATUŘE A „NEPRODUKTIVNÍ TRESTI“

Lid je věčné dítě, staré nerozumné dítě, trochu imbecilní, vždycky chtivé lichot a podkuřování, vždycky ošálené prázdnými a pustými tretami, jehož se zmocňuje ten, kdo dovede lépe a příhodněji mu malovati straky na vrbě.

(...)

Zaměňuje se zhusta a rád národ s lidem, souhrn národního tělesa s nejpočetnější částí. Tak osudně vznikají protimluvy, tak nelze se vyvarovati rozporů, neboť není pochyby, že každá národní ustrojenost skládá se z údů rozmanitých – , nejen rozlišných co do úkonů samých, ale také co do závažnosti těchto funkcí, a konec konců i co do absolutního významu pro celý

organismus.

(...)

Byl bych stejně proti diktatuře měšťanstva, – neboť jde mi o celek národa, jemuž se může dařit jen ve své mnohotvárné a různovrstvé složitosti, doplňující se v harmonickou jednotu, ale jemuž by byla na škodu hypertrofie ať toho či onoho údu. Intelligenci, dělnictvu, měšťanstvu, průmyslnictvu, rolnictvu, každému co jeho jest, ale ne více, ne jednostranné prerogativy...

(...)

[Tak i]Vidiny samotářského snivce, náboženská hloubání zbožného ducha, jatého idejí boží, metafysické soustavy filosofického myslitele, bádajícího po smyslu jsoucna, byť sebeodtrženější od lidových tužeb a potřeb, třeba nejnutnějších v danou chvíli, nemohou a nesmí se zatracovati jako hříčky a nenárodní, jako neužitečné a marné spekulace. Mají „aspoň“ takové právo na bytí, jaké má „neužitečná“ růže vedle prospěšného zelí, mají stejné právo existenční jako vynálezce toho či onoho přístroje, pro okamžik prakticky neuzítovaného, vedle tisíců přeužitečných dělníkův a úředníků...

O NÁRODNÍM HNUTÍ, POKROKÁŘSTVÍ A ZPÁTEČNICTVÍ

V Itálii fascismus – slavné hnutí, jehož obdoby, přiměřené českému duchu a českým poměrům, bylo by nám třeba jako soli a co nejdříve, než bude ještě více ztraceno národně, ne-li nenapravitelně ubito...

(...)

Český nacionální fascismus by pro nás byl obrannou záchranou, – ale co jej kde kdo statečně zakřikuje již předem, dříve nežli se zrodil, a zatracuje ve vědomí svého pokrokářství a osvícenství jako reakcionářský...

(...)

[A přece]Tady vyvstává a sílí národní idealismus český proti mezinárodnímu materialismu marxovskému i relativistnímu positivismu realistickému, v jádře stejně hmotařskému, proti politickým stranám, budujícím na nízkých lačnostech davů ... proto mu hned udělují příslotek reakcionářství, temného a tupého zpátečnictví, co samy holedbají se a přikrášlují přídomkem pokrokový. Jaké hrozné slovo, co zlého již natropilo najmě u nás, kde i každý největší hňup je posedlý býti „pokrokový“: rve-li kdo lidu náboženství, za jehož útěšnosti mu neskytne zhola ničeho ušlechtilého, ale naopak jej uvrhne v bídu materialismu, v závistnictví a dychtivosti hmotných statků a slastí, tož je pokrokový; je-li kdo „republikánem“, poněvadž má příležitost Republiku dojiti pro sebe, tož je pokrokový; je-li kdo ochoten cizímu národnímu zlomku dáti práva na úkor vlastního národa, tož je pokrokový; je-li kdo shovívavý k cizácké rozpínivosti, ale hanobí každý projev českého národního sebevědomí, tož je pokrokový...

(...)

Ale vědí bozi, nežli býti „pokrokářem“ poslední mody a vyznavačem ubrečené humanity služebné mentality, raději jsem nejčernějším reakcionářem: pokrokem se teď kryje všechno, co se vymyká z řádu a tradice, co chce vše zpřevraceti a experimentuje vším na úkor prospěchu a zdaru národa i státu českého.

Tento „nejčernější reakcionář“ ve skutečnosti mezi „horoucím přilnutím k národu a úsilím o sociální přerod, o socialisaci hospodářskou, chcete-li,“ nespátkoval nijakého rozporu. Jakkoli si byl dobře vědom hrozeb v obou: „Nacionalismus dovede, nelze toho popírat, svést k ukrutnostem ... ale také socialismus není žádný beránek, jak jsme právě svědky v bojích bolševiků na Rusi, v Německu a Maďarsku.“ Přesto nikoli v jejich vzájemném potírání, nýbrž právě ve spojení nacionalismu se socialismem viděl „vitální nutnost, vyplynulou z veškerého předválečného i válečného stavu, je to obměna a reforma, která jediná může starou Evropu regenerovati“: „Proto mezi uvědomělým nacionalismem a uvědomělým socialismem není rozporu, ale jsou oba společníky a spoludělníky na témž poli ku prospěchu národního celku, jenž není ani tou, ani onou kastou, nýbrž všemi dohromady.“ Což je názor, který Procházku jasně situuje do vybrané společnosti d'Annunziovy a Barrèsovi, jejichž literární dekadentismus 90. let a účast na surhumanistickém mýtu se v prvních desetiletích 20. století taktéž transformovaly v politický výraz těsně předcházející „fascismu“.

Arnošt Procházka zemřel v roce 1925, v nedožitých šestapadesáti letech, společensky izolován od „zlatých dvacátých“ vyjma redakčního a zužujícího se čtenářského okruhu. Dobře to ve svém „epitafu“ za druha z mládí a jeho revue vystihl Viktor Dyk, k němuž měl Procházka na sklonku života politicky asi nejblíže:

Velmi často stíhala v posledních letech Moderní revue výtku strnulosti. Zkostnatělým jeví se dnešku, kdo zachovává charakter. Žijeme v době bezcharakternosti, v době přizpůsobujících se mimikrů. Arnošt Procházka musel se nutně ocitnout v rozporu s tímto duchem doby... Byl naprosto nekompromisní a jeho redigování bylo též naprosto nekompromisní. Fanatik pravdy a nepřítel polopravd, byť sebeoficiálnějších, byl nepohodlný, ale jeho dokumenty z let válečných a poválečných nesvědčí o nějaké strnulosti. Spíše možno říci, že Procházka zlidštl a vzrostl. Podněty Moderní revue, které našly tak málo přátel v době rozvrácené a laxní, najdou jich snad více po letech... („Poslední číslo Moderní revue“, *Lumír* 1925, s. 157)

Nuže?

Vybráno, kráceno a urovnáno z knih *Na okraj doby* (1919) a *Soumrak* (1924), které obsahují stati a články z let 1917 až 1924.

Dovětek

Arnošt Procházka žil a zemřel na pražském Anenském náměstí (v domě č. 203 v prvním patře; nacházela se tam i redakce Moderní revue), kde je dnes umístěno hned pět pamětních desek, Procházkovu mezi nimi ovšem nenajdete...

„Nebyla snad v prvních desetiletích našeho století v české literatuře osobnost tak nenáviděná a odmítaná nastupující levicovou uměleckou avantgardou jako A. Procházka,“ tvrdí poznámka k reedici jednoho z Procházkových překladů z doby krátce po devětaosmdesátém. Ostatně i generačně mnohem mu bližší někdejší soupeřníci hodnotili ho různě. Od nadhledu inovátora Národního divadla K. H. Hilara („Chimérický hrdina, nositel české umělecké míry, kterou přikládal s tak neúprosnou přísností všem zjevům svého okolního světa, posléze zůstal s ní osamělý, nemaje, čeho by měřil, kromě své vlastní iluze.“ *Odložené masky*, 1925) po ideologicky sveřepé odmítnutí S. K. Neumannovo („papírová tvrz tupého konservatismu a zpátečnictví“), spoluzakladatele KSČ a budoucího Národního umělce; Jeho Povýšení demokrat Peroutka ironizoval „mořského starce“ z mladické sebejisté nabubřelosti pátečníka, jenž definitivně splaskla až v tísní amerického exilu. Atd. Ano, zdá se to vše dávno předávno, ale uvědomme si, že dnešní „hipsta-pirátství“ nebo „vizuální smog“ (reklamy, graffiti) má stále tutéž matici jako salonardství takového Devětsilu či „hravý civilismus“ poetismu...